

Оригинални научни рад

Божидар В. ЗАРКОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју

УРБАНЕ ПРИЛИКЕ У ЦЕНТРАЛНИМ И ЈУЖНИМ ДЕЛОВИМА СРБИЈЕ У ДОБА КРАЉА МИЛУТИНА

Поводом седам векова од ујокојења Свештог краља

Апстракт: Владавина краља Милутина донела је бројне промене које су значајно утицале на даљи развој српске државе. Велики помак учињен је на економском плану, који је, даље, утицао на бројне гране које су зависиле од њега. У директној зависности била је и урбана ситуација која почиње да се мења. Подстицај урбаним променама дала су Милутинова освајања на југу и припајање византијске територије где се баштинила урбана култура. Знатнији подстицај дошао је оснивањем рудничких тргова – у доба краља Милутина у документима се први пут јављају: Рудник, Трепча, Рогозно, Грачаница (Јаћево), Ново Брдо, Лишник и Трепњица. Они су били чврста база за даљи урбани развој Србије.

Кључне речи: Краљ Милутин, урбани развој, привреда, Србија, руднички тргови.

Доба краља Милутина није јасно дефинисана временска одредница, већ представља колоквијализам који се може чути међу историчарима разних специјалности. Најједноставније схваћено то је прелаз из XIII у XIV век и може се ограничити годинама његове владавине (1282–1321). Али, како је историјске процесе тешко ограничити, тако се и овај термин треба схватити у ширем временском оквиру. Почетну границу тог периода је лакше одредити и може се везати за рођења Милутина, док задњу границу теже дефинисати из разлога што су неке појаве започете током владавине Светог краља дошле до изражаја тек после његове смрти.

Разлог за појаву ове одреднице је у значају који је владавина краља Милутина оставила на читава историју српског народа. Доба краља Стефана

* Ванредни професор, bozidar.zarkovic@pr.ac.rs

Уроша II Милутина представља прекретницу, а његову изузетност су уочили још током средњег века савременици и наследници, који су о томе оставили писани траг.

Милутин је током своје владавине извршио неколико значајних промена које су утицале на даљи развој српске државе. После плејаде српских владара који су се упорно држали простора између Ибра и Лима и старог државног средишта у Расу, Милутин је, након више од једног века, центар државе пренео на равнице Косова и Метохије. Опредељеност краља Милутина за област данашњег Косова и Метохије види се из више показатеља. Најбољи пример су, свакако, задужбине, које, кад се упореде са Милутиновим претходницима, дају јасну слику усмерености. Иако је граница српске државе још у време Стефана Немање дошла до самог Призрена, српски владари су дуго времена, више од века, остајали верни области Рашке. Насупротњима краљ Милутин је своје најзначајније задужбине подигао на Косову и Метохији: Грачаницу, Богородицу Љевишску у Призрену, Бањску, поред њих и Светог Николу Хвостанског. Његовим примером су кренули и наследници: син Стефан и унук Душан, који су на том простору оставили вероватно најмонументалније грађевине.

На почетку своје владавине краљ Милутин је проширио границе државе према југу, обухватајући територију дотле под византијском влашћу. У склоп Србије није ушла само територија, већ и византијске институције, административна и управна организација, а начин живота у Србији тежи да се што више приближи оном у Византији. Тај аспект у српској историји, познат под именом византинизација, среће се у различитим временским периодима, али је најизраженији био у време краља Милутина (Максимовић 1995: 267–268; Максимовић 2007: 372–373).

Борбу за проширење државе Милутин је започео на почетку владавине: с пролећа 1282. године продро је дубоко у византијску државу и заузео значајну територију. Под његовом влашћу се тада нашао „град славни“ Скопље, који је током XIII века више пута освајан од стране Срба, Бугара и Византинца. Том приликом Милутин је, поред Скопља, заузео области: Горњи и Доњи Полог, Овче поље, Злетово и Пијанац (Ђирковић 1981: 430). Колико је ово био велики ударац за Византију показују војне припреме које је започео цар Михаило VIII Палеолог с циљем да казни Милутина и поврати изгубљене територије. Међутим, услед смрти василевса припреме и поход нису изведене до краја. Такву политику је наставио и Михаилов наследник Андроник II, који је с пролећа 1383. упутио војску на Србију, али није узео директног учешћа, што говори да је то пре била казнена експедиција и пљачкашки поход него рат. Византијска војска се састојала од најамника, међу којима су већину чинили Татари, и продра је до Лиљана и Призрена, угрожавајући не само Милутинове, већ и тековине његових претходника.

Силет околности је довео дотле да се један одред Татара које је предводио Црноглав(а) подавио у набујалом Дриму, док су се други вратили не ушавши у сукоб са српском војском. Сам Црноглав(а) био је ухваћен и убијен, а његова глава донета краљу Милутину као посебан дар (Данило 2008: 141–142; Узелац 2015: 187–188).

Пропао покушај и пораз византијске војске кренуо је да искористи краљ Милутин. Он је, уз помоћ трупа краља Драгутина, од јесени 1283. до пролећа 1284. године заузео велики део Македоније, пустошећи области Струмице и Сера дошао до граница Свете Горе. Међутим, краљ Милутин није све ове територије ставио под своју власт, већ се заједно са братом повукао на север. Током 1284. године у састав српске државе ушле су и области Пореч, Кичево и Дебар. Граница се усталила северније од византијских тврђава Струмица–Просек–Прилеп–Охрид. Ова граница између Србије и Византије је у наредним временима остала стабилна и поред ситнијих чарки и пљачкања које је углавном предузимао Котаниц,¹ византијски пребег у српској војсци (Ђирковић 1981: 441).

И док граница на западу Македоније није спорна о њеном положају на истоку постоје неслагања, углавном по питању града Штипa: да ли је био под Милутиновом управом или не? Углавном је усаглашено мишљење да је 1299. године граница била северније од тврђава Охрид – Прилеп – Штип (Џивојиновић 1996: 59). Међутим, сам град Штип је током Милутинове владавине одређено време био под српском влашћу, али се не зна када и да ли је то била тековина ратова 1282–1284. године, да ли је призната као мираз 1299, или је град освојен у првој половини 1308. године (Ђирковић 1986: 26–27). У сваком случају граница Србије је Милутиновим освајањима померена далеко на југ.

Српска држава је за време Милутинове владавине проширена и на северу. Краљ Драгутин је након повлачења са престола задржао северни део Србије; али је, поред тога, добио од свог шурака, угарског краља Ладислава IV, Београд са Мачвом и североисточну Босну (Динић 1978: 123–145; Динић 1978a: 145–147). То га је довело у позицију да се упиље у угарско–бугарске сукобе, чак се сматра да му је територија „Оностраног Срема“ уступљена како би ојачао заштиту мађарске границе (Узелац 2015: 205). Угарску су угрожавали полусамостални господари Браничева браћа Дрман и Куделин,² који су се често залетали пљачкашким одредима у дубину суседне државе. Тако се и држава краља Драгутина наша на удару куманско–татарских одреда господара Браничева. Сукобљавање Драгутина са Дрманом и Куделином трајало је неколико година са променљивим исходима.

1 О њему Максимовић 1991: 183–191; Томовић 2004: 257–269.

2 О положају Дрмана и Куделина постоје различита мишљења, од оних да су били татарски вазали, до држих да су били самостални. Више о томе вид. Узелац 2015: 207.

Раније је истицано да су војне акције краља Милутина против Византије престале након 1284. године, када је граница успостављена северно од линије Охрид – Прилеп – Штип. У новије време се указује на то да је краљ Милутин војне акције предузимао и након овог времена у правцу Тесалије (*земље Влахиојске*), које је обуставио због напада Дрмана и Куделина на његову земљу. Наиме сматра се да су господари Браничева искористили Милутиново ратовање на југу и напали северне делове његове земље и Жичу (Узелац 2015: 208–209). То је изазвало Милутинову реакцију који је дошао у Поморавље, у село Мачковци (дан. Мачковац на десној обали Западне Мораве), где се састао са Драгутином и договорио заједничку акцију против Дрмана и Куделина (Даничић. 1866: 116; Данило 2008: 145). Заједнички поход Милутина и Драгутина довео је до уништења Дрмана и Куделина, што је изазвало реакцију видинског кнеза Шишмана, али и татарског кана Ногаја. У том сукобу Шишман је био побеђен, док је са Ногајем склопљен мир уз давање више српских вазала, међу којима је био и Милутинов син Стефан (Узелац 2009: 15–28). Сукоб међу самим Татарима искористио је Стефан (Дечански) и вратио се у земљу. Убиством кана Ногаја и распадом његовог каната престао је притисак на државе краљева Милутина и Драгутина, након чега је српски краљ поново могао да се посвети односима са Византијом.

Нестанак Ногајеве државе отклонио је највећу опасност која је претила Србији, па је краљ Милутин могао да се посвети уређењу државе и обнови оних институција које су биле уништене ратовима XIII века. Поједине активности у том правцу Милутин је почео да спроводи од свог доласка на престо, чиме је показао велику и енергију и жељу за јачањем државе и своје позиције.

Сукоби са Византијом и проширење српске државе довели су до страдања поседа и становништва на њима, па је Милутин предузео кораке у правцу унутрашње колонизације и обнове. Из тог времена, као последица демографских промена, у српски из грчког језика су ушли термини *ексалимо* и *р'йиније*, који се односе на непокретну имовину и њену фискалну консолидацију (Роровић, Polloczek 2017: 181; Kazhdan 1991: 766).

Милутин је приступио и реорганизацији црквених и манастирских поседа. Ови поседа, нарочито у близини границе, али и у унутрашњости, били су пострадали због борби, ратова и промена граница. Велико пострадаће су доживеле и даровне повеље српских владара и властеле које је требало обновити. У *Улијарској йовељи* он каже: „*ѡбрѣиѣ краљевѣсѣво ми једно йоѣрено, а дроуѣо из 'ѣуб'љено и изисѣивѣ даная ѣрѣродийѣли и родийѣли краљевѣсѣва ми, оуѣисахѣ оу хрисовоуѣ сѣи*“ (Korablev 1915 : 474). Као резултат реорганизације хиландарског властелинства настала је повеља коју сам Милутин назива *Велики хрисовуѣ хиландарски* (Korablev 1915: 436), а која се у савременој литератури означава као *Сводна* или *Збирна йовеља*. И у другим актима краља

Милутина има пасажа којима се старији акти реконструишу и обнављају. Савременици Милутинови и наследници знали су да је он обновио бројне повеће па су често посезали за именом *Свейої краља* када би хтели да криво-творе неку исправу (Ђирковић 1991: 65).

Време краља Милутина представља прекретницу и у књижевности, која је под јаким утицајем Свете Горе и Византије. Томе доприноси и консолидација цркве и литургијска реформа где се уводи јерусалимски типик (Богдановић 1991: 106, 110–113, 165).

Све те промене требало је законски регулисати и довести у ред, па је Милутин и у том погледу предузео одређене радње. Током своје владавине извршио је и законодавну реформу чије су најзначајније тековине *закон о йоройи* и *закон о вражди* (Ђекић 2001: 98–104).

Све ово указује да је стање у Србији током владавине краља Милутина претрпело значајне промене. Поред проширења државе, највеће су, свакако, биле у приведи. Саси, који су у Србију дошли током владавине краља Уроша I, су унапредили рударство, привредну грану чији су се резултати знатније видљиви тек у време краља Милутина. Позната је слика коју дају два византијска посланства упућена на српски двор, између којих је размак тридесетак година, а чије су импресије потпуно различите. Прво посланство које је предводио будући унионистички патријарх, хартофилакс Јован Век у другој половини шездесетих година XIII века је видело краљев двор у прилично лошим условима непримерени царским навикама Византинаца. Ситуација на краљевом двору у Србији је описана речима: „И све је код њих било пришпросто и сиромашно“ (Баришић и Ферјанчић 1986: 26–27). Под утиском онога што су видели посланство се вратило и прекинуло припреме за свадбу.

Друго посланство је долазило у Србију више пута у времену од 1297. до 1299. године (Ђирковић 1981: 446). Предводио га је познати византијски државник, филозоф и књижевник Теодор Метохит, који је у Србију током 1298–1299. године долазио чак пет пута и о томе оставио спис у којем је до детаља описао своје последње путовање и пријем на краљевом двору. На пут је кренуо у другој половини јануара или почетком фебруара и на Милутинов двор пристигао 1. марта 1299. године (Баришић и Ферјанчић 1986: 83 – 84; Станковић 2012: 95). О томе шта је тамо видео Метохит је записао: „Водили су ме не малобројни млади племићи, свечано опремљени, отуда послати да ми укажу почаст – како је обичај. Читава церемонија и пролазак беху врло елегантни, са пуно уважавања и кићености, показујући и обзнајујући становништву долазак племенитог посланства највећег господара и, с обзиром на најважнији [посао] неупоредивог у односу на друга раније. И сам краљ се веома био накитио и читаво тело празнично оденуо, претрпавши се драгим камењем, бисерјем и нарочито златом – колико је год могао. Цео двор бљештао је од свилених и златом везених тканина... и читав овај, што би се

рекло, призор беше по угледу на царску и, колико је могуће било, ромејску племенитост“ (Баришић и Ферјанчић 1986: 110–112). Одушевљење дочеком и средином додатно је појачано храном која им се служила у великим количинама („у тој мери да би можда достајало не само за нас већ можда и да нас је двапут толико“) и начином на који је послужена: „у златним и сребрним тањирима и посудама“ (Баришић и Ферјанчић 1986: 113). Свесни смо да приликом коришћења списа византијских историчара треба бити обазрив и да преувеличавања могу ићи на обе стране – у негативну и позитивну. И као што је Јован Век могао да стаје на српском двору приказује горим него што јесте, тако је и Теодор Метохит могао да слика ситуацију бољом и на тај начин себи, посланству и, у крајњем случају, Византији даје на значају, већем него што су у том тренутку имали. Међутим, и поред свега тога, разлике између Урошевог и Милутиновог двора су више него велике и оне су одраз знатног привредног успона који је Србија доживела у другој половини XIII века.

Велики економски развој свакако се одразио и на урбане прилике у Србији, јер су у јакој међусобној зависности. Боља економска ситуација је омогућавала већа улагања у урбане структуре, чиме се и квалитет живота повећавао. То показују неки параметри из свакодневног живота. Српски новац постаје конкурентан и почиње да угрожава и сам млетачки матапан по чијем је узору направљен. Осамдесетих година XIII века српски динар (грош) појављује се у оптицају у градовима на обали Јадранског мора, међу њима и у Венецији и Задру. Млетачка република 3. маја 1382. године доноси одлуку о његовој најстрожој забрани у Венецији и Дубровнику (Чремошник 1932: 107). Урбана ситуација непосредно пре почетка Милутинове владавине у великој мери је одговарала писању Георгија Пахимера, који преноси сведочење Јована Века.

Доласком на чело државе краљ Милутин је затекао државу која није имала пуно урбаних насеља и није се много променила од времена оснивача немањићке државе и династије.³ Узрок томе лоше политичке прилике праћене бројним ратовима током XIII века, које су онемогућавале стабилност, а самим тим и напредак на привременом, па тако и на урбаном плану. У том правцу су их усмеравали обичаји, слаби подстицаји и жеље да се промени постојећа ситуација. То најбоље одсликавају речи Уроша I изречене Јовану Веку: „Нама није *уобичајено* такво понашање“ (подвукао Б. З.) (Баришић и Ферјанчић 1986: 26). Чиниоци који су подстицајно деловали на развој Србије Милутиновог времена били су бројни и разноврсни. Освајањем ромејских територија на почетку владавине дошли су и подстицаји у виду усвајања византијских модела понашања, прво на двору, па затим међу властелом.

3 О урбаним приликама у времену првих Немањића вид. Петровић 2021: 411–427.

Ширењем граница државе у њеним оквирима су се нашле три зоне урбаних насеља: приморска, централна и јужна (Динић 2003: 681). Приморска зона је од давнина била укључена у разне српске државе, али су градови у њој била насељени романизованим становништвом, које је још Константин Порфирогенит називао Романима (Ферјанчић 1959: 9), које је говорило латинским језиком. Мешање придошлог српског становништва са Романима је био дуготрајан процес, који је трајао више векова и који је доводио до озбиљних међусобних сукоба, јер је градска заједница, иако наизглед отворена (*Stadtluft macht frei*), љубоморно чувала старе привилегије. Оне су биле како у унутрашњем уређењу, тако и у односу према владару и држави, чиме се стварао специфичан положај тих градова, који карактеришу градски статуту доношени од стране грађана ових насеља и потврђени од српских владара. На тај начин становништво приморских градова је неговало двојну припадност – граду и држави. Ова двојност додатно је појачавана верском припадношћу градског становништва које се разликовало од околних православних Срба и било је религијски подређено центру који се налазио ван Србије.

Приморски градови⁴ су били веза Срба са западом и добрим делом су се развили захваљујући својој посредничкој улози. Ови градови су од својих средњовековних почетака⁵ били упућени на трговину која се једним делом одвијала на мору, а другим делом на копну. Управо је трговина била та која је значајно утицала на развој Србије, али њен допринос променљив и зависио је од стања у другим привредним гранама, пре свега у рударству.

Јужна или византијска зона је ушла у састав српске државе управо за владе краља Милутина, мада треба знати да је део византијске територије прикључен за време Стефана Немање и његовог сина Стефана Првовенчаног. Тада су у састав Србије ушла два града: Липљан и Призрен. Ови градови су имали одређену улогу у процесу урбанизације, нарочито Призрен. Липљан је био антички град који је баштинио традицију старе Улпијане и као такав је био седиште епископије забележене у повељи Василија II из 1019. године. Епископско седиште је остало у граду и након осамостаљивања српске православне цркве, али је касније катедра прешла у Грачаницу, па затим у Ново Брдо. То показује да је Липљан полако губио урбане прерогативе иако се налазио на повољном месту и раскрсници путева. Његову улогу су преузели Приштина и Ново Брдо, пре свега, али и неки мањи тргови. За разлику од Липљана, Призрен је статус града и епископског места задржао током целог средњег века и све до данас. Био је познати трговачки центар, један од најзначајнијих за владавине Немањића, након чијег изумирања 1371. године

4 О приморским градовима са бројном литературом вид. Антоновић 2003.

5 Приморски градови су великом већином настали у антици, али има и оних који настају или се уобличавају у средњем веку, као нпр. Дубровник или Сплит.

полако губи значај. У литератури се често наводи писмо Дубровчана из 1433. године у којем пишу како њихови трговци више не посећују Брсково и Призрен (Јиречек 1959: 270), што је појединце асоцирало на замирање ових места. Чињеница је, међутим, да је Призрен и даље наставио као значајно урбано средиште, што потврђује и седиште вилајета у овом месту по освајању од стране Турака (Катић 2013: 113–138). Ипак, улога ова два града у урбанизацији Србије била је ограниченог домета. То се нарочито односи на Липљан који је дуго времена био ван византијске државе или на њеној периферији, чиме је попримио карактер пограничног утврђења. Улога Призрена у урбанизацији је знатно већа, али је и он почео да губи значај од времена краља Милутина када у склоп Србије улазе нови градови на југу, али и настају нови у близини рудника, о чему ће више речи бити касније.

Прави византијски утицај у сваком погледу, па и на урбаном плану, осетио се освајањима краља Милутина у Македонији и након формирања границе северно од тврђава Охрид–Прилеп–Штип. Македонија је била прилично урбанизована територија на Балкану, јер су градови настали у антици обновљени повратком византијске власти. Учвршћењу власти служили су градови са јаким утврђењима, који су уједно били и црквени центри. Највећи и најважнији освојени град је био Скопље и он ће тај статус задржати током читавог средњег века. Византијски утицај у Србији ићи ће у великој мери преко овог града, јер је он своје византијске корене задржао још дуго времена. Византијска традиција у Скопљу је живела и седамдесетак година након освајања, што потврђује Јован Кантакузин, који је забележио да су му, док је Душан са војском покушавао да заузме Солун, стигли посланици из Скопља са понудом да град предају њему, Грку и претенденту за византијски престо (Баришић и Ферјанчић 1986: 500). Интересантно је да без обзира на значај Скопље није нашло адекватно место код писаца XIII и XIV века. Наиме византијски писци Акрополит, Пахимер и Григора, који покривају читав XIII век, готово да и не спомињу овај град. Дужна пажња му се посвећује тек код Данила II и Јована VI Кантакузина (Пириватрић 2015: 206). Данило II га назива *град славни Скопље* (Даничић 1866: 108). Иако је Скопљу придавао значај који заслужује, Милутин је, ипак, више боравио у својим дворовима на простору Косова и Метохије. На Скопље је гледао као на нову престоницу у новим земљама и везу са Византијом. Зато се у овом граду венчао са Симонидом, својом новом женом. Венчању у Скопљу су присуствовали: цар Андроник II и царица Ирина (Ђекић 2001: 23). Значај Скопља ће до пуног изражаја доћи за време владавине Стефана Душана, који се у њему крунисао за цара (1346) и ту издао *Законик* (1349).

На територији добијеној од Византије најзначајнији град после Скопља је био Штип, иако се изричито не помиње приликом освајања. Не може се поуздано утврдити да ли је био прикључен Милутиновој држави након

његових освајања, потврђених женидбом са Симонидом, или је то било касније. Уговор између Милутина и Карла од Валоа из 1308. године говори о Штипу као граду који се налази јужно од границе, али одговор Милутинов приликом верификације уговора је био да нема намеру да се одрекне овог града (Mavromatis 1978: 131, 136).⁶ На основу овога истраживачи су закључили да је Штип извесно време био у склопу Милутинове државе. Он ће у време Милутиновог сина и наследника на престолу Стефана Дечанског коначно припасти Србији (Ђирковић 1986: 26–28). За разлику од Скопља, па и Прилепа који ће тек касније доћи под српску власт, становништво Штипа је било већином словенско, што потврђују имена становника забележених у двама Душановим повељама (Петровић 2014: 5–17). Словенски карактер се тумачи каснијим развојем града и приливом околног становништва (Ђирковић 1986: 36).

У Даниловом *Житију краља Милутина* набрајају се градови и области које је освојио на почетку владавине: „...прво узео оба Полога са њиховим градовима и са обласћу, и славни град Скопље, затим Овче Поље, Злетово и Пијанац“ (Даничић 1866: 108–109). Из овог Даниловог исказа као урбано место се поименично наводи једино Скопље, док су *градови оба Полога* утврђења која су представљала локалне управне центре и штитила пут који је ишао кроз ову питому жупу. Два *града* (утврђења) је освојио и порушио још Стефана Немање: Лешак у Доњем Пологу и Градац (Стефан Првовенчани 2017: 38–39).⁷ *Град Лешки* је био међу онима које је Немања порушио тако да није остао „камен на камену“. Степен уништења није могуће поуздано утврдити, али је чињеница да се град више није обновио. Црквено средиште Доњег Полога је из Лешка полако прешло у Хтетово (Микулчић 1996: 326–330). Други град био је Градац, међутим њега није лако лоцирати јер се слични топоними срећу и у атарима других села. Преовладава мишљење да је био у близини села истог имена (Томоски 1976: 249–252; Микулчић 1996: 176–177). Налази(о) се неких 11 км северно од Гостивара, на ободу Шар планине и Горњег Полога (Kravari 1989: 189). Поједини истраживачи ове области изједначавали су Градац са градом Пологом, који се среће код арапског географа Ал-Идрисија, али његово постојање није потврђено (Петровски 2009: 70, 81–82). Навођење само ова два града у оба Полога приликом Немањиних освајања упућује нас да су то били управни центри

6 „Castrum autem nomine Stip supradictum, quod possidemus cum suis pertinentiis, nobis et nostris successoribus retinemus nec ad dimittendum illud pretextu juramenti predicti intendimus obligari. Datum ut supra anno et die predicti“ (Mavromatis 1978: 136). Детаљно, са старијим мишљењима и литературом о доласку Штипа под српску власт вид. Петровски 1999: 141–153. О положају и изгледу Штипа вид. Томоски 1978: 278–285; Микулчић 1996: .

7 Лешак је село на размеђи Шаре и Доњег Полога, око 9 км ваздушне линије североисточно од Тетова (Kravari 1989: 202;

и да је сличних утврђења било још. Њиховим поменом Немања је хтео да саопшти да је обе јединице (оба Полога) освојио. У склопу српске државе након 1300. године Полог ће фигурирати као једна административна јединица (Петровски 2007: 329).

У области коју је Милутин освојио постојали су и други градови (тврђаве),⁸ али се помињу тек у турским пописним дефтерима (Томоски 1976: 250). Највећа места данас у Горњем и Доњем Пологу – Гостивар и Тетово у то време била су села (Kravari 1989: 188–190). Рушењем тврђава Лешак у Доњем Пологу и Градац у Горњем Немања је отворио пут за освајање читавог Полога (Поповић 2000: 10).

Источно од Вардара архиепископ Данило II наводи да је Милутин освојио области Овче Поље, Злетово и Пијанац, али не наводи ниједан град. У њима је свакако било тврђава, које су заједно са Штипом штитиле путне комуникације према Солуну и Серу, али су се у Милутиново време налазиле са друге стране границе, одн. остале су и даље под византијском влашћу. Постојање ових тврђава потврђује Метохит који каже: „Овде се од мештана ближе обавестим да је сам краљ Трибала, бавећи се јуче и прекјуче у једном од оних нама најближих и *иојраничних градова*, био веома близу“ (подвукао Б. З,) (Баришић и Ферјанчић 1986: 106–107). У српској држави за време Милутина је био, већ помињани, град Штип, који је уједно био и највећи, док су други мањи градови Просек, Чрешће, Добрун на левој и Велес на десној страни Вардара освојени тек за време владавине краља Стефана Дечанског (Томоски 1978: 277, 285). Интересантно је да биограф Дечанског Велес назива *град славни*, иако га Метохит 1299. назива градићем (Баришић и Ферјанчић 1986: 106–107, 116). Уз поменуте градове наводи се и Штип као један од освојених од стране Дечанског (Даничић 1866: 197), што би значило да је он у једном тренутку отпао из српске државе, па је и његов утицај на урбани развој Србије мањи у односу на Скопље. Ипак, и он је дао свој допринос што се види по термину *Закон иодградију*, који је забележен у овом граду, мада тек почетком Душанове владавине. Иако је овај закон индивидуалан, поједине његове одредбе су се могле примењивати и у осталим градовима, тј. њиховим стамбеним деловима – подграђима.

С обзиром да је била урбанизована, територија коју је Милутин прикључио држави била је добро повезана путевима са суседним крајевима. Томе је доприносило и то што се налазила на простору између Солуна и Сера у Византији и централне Србије, па су је пресецали и путеви који их повезују. Сама котлина Полога била је повољна за путовање, па су уздужни путеви који су повезивали север и југ ишли њоме. Главни је био пут који је повезивао Охрид са значајним градовима Скопљем, Призреном и Липљаном.

8 О њима Поповић 2000: 7–29.

Утврђено је да су постојале две његове трасе: једна је ишла левом страном Вардара, ободом Шар планине, док је друга траса била на десној страни и ишла је подножјем планина Жеден и Суве горе (Петровски 2015: 194). Добра страна ових траса је што нису прелазиле преко Вардара, али ипак нису могли избећи наносе планинских речица које се сливају према њему.

Овај пут је имао најмање четири фреквентна правца који су ишли преко Шаре, и то три у правцу Косова и Метохије и један према реци Радике, Дебру и даље пратећи Црни Дрим. Шара се прелазила преко превоја који је био испод Попове Шапке и даље путем преко Горе у правцу Призрена. Други правац је био преко села Јажинце и Глобочица и превоја Црни камен, одакле се спуштао на почетке косовске равнице. Овде се пут рачвао у два правца, један је ишао уз Лепенац на Сиринић и Средску до Призрена, а други косовском равницом према Лиљању, Приштини и даље. Трећи правац је ишао из Полога до Скопља где је скретао на север и преко Качаничке клисуре излазио на Косово, где се сретао са другим правцем. Путем из Охрида у Србију је ишло посланство предвођено хартофилаксом Јованом Веком да преговара са краљем Урошем о склапању брака између његовог млађег сина Милутина и друге по реду ћерке цара Михаила VIII Ане. Пахимер наводи да се посланство путем из Полога већ приближило Лиљању, када их је срело изасланство краља Уроша (Баришић и Ферјанчић 1986: 27–28). Извештај говори и о страху од препада и заседа који је постојао код византијског посланства, што упућује на лоше безбедносне прилике у пограничним пределима у то време.

Други важни путни правац, са више траса, налазио се у долини Вардара и повезивао је Солун и источне делове Македоније и Тракије са Скопљем и даље са Србијом. Према унутрашњости Србије пут је из Скопља ишао долином Лепенца, кроз Качаничку клисуру и излазио на врх Косова поља; други правац је преко Скопске Црне Горе прелазео у предео Биначке Мораве; трећи правац је ишао преко Жеглигова и Пчиње према Врању и даље Нишу.⁹ Правцем уз Вардар је путовало византијско посланство 1299. године на челу са Теодором Метохитом, које је преговарало са Милутином о његовој женидби са Симонидом. Када је посланство стигло у Велес: „...у једну варош, од оних што су најудаљеније и на границама царским“ сазнало је да је у близини и српски краљ (Баришић и Ферјанчић 1986: 106–107).

У походу на византијску територију Милутин је на југу заузео области Дебра и Кичева и Пореча. Данило каже: „и узео земљу дебарску са свим градовима и државама њиховим; такође и државу земље кичевске са градовима и облашћу њиховом; поречку земљу такође са градовима и облашћу њиховом“ (Даничић 1866: 114). Уочава се да писац користи име области

9 Детаљно о трасама ових путева вид. Шкриванић 1974: 77; 96–102.

уз стално навођење освојених свих градова (утврђења) у њој, али без конкретних имена. Дебарска област се налазила у долини реке Црни Дрим, са средиштем у граду (тврђави) Ораховник (Раховник), око којег се касније развио град Дебар (Микулчић 1996: 182). Кичевска област се налазила око града истог имена. Тврђава се налази у источном делу данашњег Кичева, на узвишењу изнад реке Големе (Кравари 1989: 279; Микулчић 1996: 208–209). Поречка земља је била источно од кичевске, у долини реке Големе (Треске). Средиште ове области био је Брод, који се као село помиње у Милутиновој повељи Светом Ђорђу Горгу. У селу је био манастирски трг, а Милутин је приложио и панађур који је требало да се одржава десетог септембра сваке године (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 325). Ове три „земље“ су биле различите по саставу земљишта и рељефу, свакако мање плодне од Полога, и са слабијом путном мрежом. Земља кичевска се налазила непосредно на путу Охрид – Скопље, а остале две су се на више места повезивале на ту комуникацију. Поред тога, Пореч је преко превоја Барбараса, који се помиње у истој Милутиновој повељи, био повезан са Прилепом, док се дебарска земља налазила на путу између Охрида и Драча који је ишао преко области Кунавије и планине Мала Петра, данас Матиа, а који помиње Георгије Акрополит (Шкриванић 1974: 77). Аноним у свом Опису Источне Европе помиње „провинције“ Кунавију и Дебар (Живковић, Петровић Узелац 2013: 118).

Највећи од градова које је Милутин освојио био је Драч. Овај најзначајнији византијски град на источној обали Јадранског мора Милутин је успео 1296. године да припоји српској држави (Ducellier 2008: 801). Није га, међутим, дуго задржао. Филип Тарентски је, у договору са римокатоличким Арбанасима, успео да освоји Драч између 1304. до 1306. године (Острогорски 1996: 456; Ducellier 2008: 801). У уговору са Карлом Валоа из 1308. године Драч се не помиње, али су Милутину признате територије северно од линије Дебар–река Мат (Ђирковић 1981: 474; Убичини 1870: 324–325). Иако важан и значајан град Драч није много допринео урбанизацији Србије због кратког времена у склопу српске државе и положаја на њеној периферији.

Главни подстицај урбанизацији у време краља Милутина настао је развојем рударства и трговине. Велики импулс рударству дали су Саси доласком у време краља Уроша I, али су њихови резултати знатније видљиви тек за време краља Милутина. Долазак Саса се на више начина одразио на процес урбанизације. Први, индиректни, преко економског развоја, о чему је већ било речи, који је даље подстицао све сфере људског живота, па и урбани напредак. Други, директни, изградњом насеља у којима су живели, а која су по карактеру, односно по привредном опредељењу била урбана. Наиме, насеља у којима су живели Саси – називају се по њима, иако становништво више није хомогено као приликом настанка и није насељено само том етничком групом. У њима су живели и они који нису етнички Саси, али којима

је занимање, посредно или непосредно, било везано за рударство. О економским и животним приликама у тим градовима сведочи роба коју су Дубровчани продавали у Брскову првих година Милутинове владавине: свилу, зечје коже, штофове, сентилерско сукно. У Брскову је боравио млетачки крзнар Мартин, а исте 1284. године помиње се и кројач Драгиња (Чремошник 1932: 30–31, 131–132, 150, 164).

Сам термин „саски градови“ који се среће у српским средњовековним изворима може се превести као *рударски градови*. Та насеља својим изгледом нису личила на градове из Приморја, нити оне из јужних области освојених од Византије. Оно што их је одвајало од суседних руралних насеља јесте занимање њихових становника: већина се бавила разним занатима, у оквиру рударства или самостално, док се други део бавио пружањем услуга. У овим насељима је, свакако, било и оних који су се бавили пољопривредом и производњом хране, уколико је за то било могућности. Наиме, због тога што су насеља била у брдско–планинским пределима услови за сточарство су били знатно повољнији него за земљорадњу, па је ова грана пољопривреде присутнија.

Значајан проценат становништва бавио се трговином и то производи-ма рударства или оним производима који су потребни у рударству, а који се нису производили у самом месту. Производи рударства су били руда и њене прерађевине – племенити и обојени метали, и они су куповани у овим насељима. Са друге стране ту су се доносили занатски производи потребни за рад у рударству: разне алатке, ужад, мешине, вреће и др, одећа и обућа, као и роба широке потрошње. С обзиром да се у њима трговало на велико и мало, где су долазили трговци из удаљених места, али и они из околине, ова насеља се називају трговима. Ширењем производње увећала су се и насеља, па се у оквиру једног јавља више мањих, локалних тргова. Они се некад именују одредницама као што је Доњи, Стари и слично или добијају сасвим нова имена.

Број рудника и рударских тргова, али и становништва у њима, почео је да се увећава за време краља Милутина. Док у времену његовог оца, краља Уроша I, историјски извори бележе само један рудник и у њему трг – Брсково, за време владавине Милутина њихов број ће бити знатно већи. Тада се први пут јављају: Рудник (1293), Тречча, Грачаница (Јајево) и Рогозно (1303). Они су се, заједно са Брсковом, нашли у писму папе Бенедикта XI од 18. новембра 1303. године где се помињу као римокатоличке парохије (Theiner 1869: 408). Постојање парохија у овим местима говори да су она морала настати раније и да су се довољно увећала римокатоличким становништвом. Убрзо ће поред њих места у документима наћи и Ново Брдо (1319) на Косову и Трешњица (1312–1313) и Лишник (1319) у Подрињу (Бирковић, Ковачевић–Којић, Ђук 2002: 33–43).

Постојање ових рудника и тргова на почетку XIV века потврђује још један извор западне провенијенције. Наиме, анонимни путописац који је крајем прве деценије XIV века обишао Балкан оставио је занимљив спис у којем, између осталог говори и о Србији, одн. Краљевству Рашка, како га он назива. Краљевство се, по њему, дели на два дела: Рашку на југу и према мору и Србију на северу према Угарској. Добро обавештени писац каже да Србија обилије сребром, оловом и гвожђем, и да „краљ Рашке *иренујино* има у свом краљевству у близини Приморске области седам рудника сребра“¹⁰ (подвукао Б. З.) (Живковић, Петровић, Узелац 2013: 122). Број рудника се поклапа са нашим сазнањем, а интересантно је да Аноним каже да је то тренутно. Вероватно је на пропутовању кроз Србију обавештен о великој експанзији отварања рудника, из чега је закључио да је то само њихов тренутан број. Његов исказ потврђује помен појединих рудника у документима: након првих пет који се срећу у писму папе Бенедикта XI, током Милутинове владавине и након проласка Анонима отвориће се још три: Трешњица, Липник и Ново Брдо. Последњи ће због квалитета руде (примеса злата) убрзо постати највећи рудник и насеље у Србији.

Анонимни писац је оставио и занимљиву опсервацију о урбаним приликама. Он каже да у рашком краљевству постоји само шест градова који се налазе у Приморју, док у унутрашњости они не постоје, већ само: „многе утврде и тврђаве и велика села без икакве ограда, од триста или четиристо кућа грађених од дрвета и дасака“ (Живковић, Петровић, Узелац 2013: 122).¹¹ Очигледно је писац био под утиском изгледа градова у Западној Европи и Византији, али и на српском приморју, па износи такав закључак. Оно што га је навело је недостатак зидина које штите та насеља па их он назива великим селима. Чињеница је да се насеља од тристо и четиристо кућа не могу сматрати малим. Недостатак зидина надокнађиван бројним утврђењима, која помиње Аноним, а која су насељима у унутрашњости земље пружала потребну сигурност

У времену када је Аноним пролазио Србијом настајало је Ново Брдо (1304–1319) и сигурно се уклапало у слику насеља које је дао: без зидина и са малим бројем кућа. Његов развој, започет у време краља Милутина, доћи ће до изражаја тек у другој половини XIV и у првој половини XV века када ће постати највеће, најбогатије и најснажније насеље Србије. Развојем Новог Брда на неповољном и месту где није постојало античко насеље, формираће се и путна мрежа у том области.

Осим појаве нових насеља, која по привредном опредељењу њихових становника можемо сматрати урбаним, у време краља Милутина долази и до

10 „*Nam Rex Rasie habet actu in suo regno et circa Maritimam Regionem septem argentifodinas*“.

11 „*Multa castra, fortilacia et magne uille de trecentis et quadringentis domibus de lignis et asseribus*“.

развоја постојећих. Најбољи пример за то су насеља Трепча и Копорић. Као што је већ речено Трепча је поменута у писму папе Бенедикта XI из 1303. године као место где се налази римокатоличка парохија, што значи да је број римокатолика био значајан. У Светостефанској хрисовуљи коју је краљ Милутин издао око 1316. године помиње се село Трепча, али и *Саси њребачки* (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 463), што значи да су у том тренутку на простору Трепче постојала два насеља – једно које је било село и друго са урбаним карактеристикама и другачијим становништвом. У каснијим документима село Трепча се више не среће и највероватније је постало део комплексног насеља истог имена.

Слична је ситуација била и са Копорићем. И ово насеље се у Светостефанској хрисовуљи среће као село које је Милутин приложио манастиру Бањска (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 458). Тридесетак година касније, јануара 1348. године у писму папе Климента VI Копорић се помиње као седиште истоимене римокатоличке парохије (Theiner 1859: 701). Археолошки остаци сачувани до средине прошлог века утицали су да га В. Симић сматра за „најизразитији рударски трг у целој копаоничкој области“ (Симић 1958: 375).

Развој урбаних насеља пратила је и појава путних комуникација у историјским изворима. Тако се у Светостефанској хрисовуљи помиње *Пришћевски њоућ*, што је први помен овог насеља (Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: 460). Занимљиво је да је важан путни правац, који је уздужно ишао читавим Косовом и представљао једну од важних комуникација у Србији, повезујући предео Раса са Скопљем, назван по месту још увек незабележеном у изворима. То говори да је Приштина већ неко време постојала и да је била знатније место, јер је пут назван по њој, а не по Липљану, старом епископском седишту и граду, који се налазио у непосредној близини. Пут није назван ни према Грачаници или Јањеву, који су поменути као седишта римокатоличке парохије. Идући кроз Косово према Скопљу, пут је и након Приштине задржавао одредницу по овом граду, тако у повељи Вука Бранковића стоји: „ како њреде њоућ оић Пришћина“ (Kogablev 1912: 547). Све ово говори да је Приштина од самог почетка XIV века била важно урбано средиште. Традиција каже да су у њој били двори краља Милутина, а историјски извори бележе да је Душан у њој 1342. примио Јована Кантакузина (Баришић и Ферјанчић 1986: 387). Приштина је током прве половине XV била велико дубровачко седиште што потврђује број судских колегија (Зарковић 2017: 294). Значај ових места која су се појавила за време краља Милутина показује и Светоарханђеловска хрисовуља коју је цар Душан издао 1348. године. У хрисовуљи се помиње „*штари њоућ кои њреде оић Призрѣнь оу Трѣичу*“ (Мишић, Суботин–Голубовић 2003: 103).

Време владавине краља Милутина представља значајну прекретницу у историји Србије. Не можемо рећи да је он био покретач економског, па тако и урбаног, развоја, али примећујемо да је у његовом времену дошло до знатног искорака у том правцу. Поддршка урбаном развоју је дошла и од самог краља, који је показао завидну енергију и жељу за даљим развојем Србије. То се приметило одмах на почетку његове владавине када је Србији припојио знатну територију освојену од Византије. Та територија са собом је носила неспорну урбану културу наслеђену из антике и обновљену током византијске власти. Усвајањем византијских модела понашања усвајана је и урбана култура.

Други значајан искорак у процесу урбанизације био је отварање рудника и настанак тргова у њиховој близини. За време краља Милутина у документима се први пут јавља седам рударских тргова. Њихова карактеристика је да су представљали центре у којима су у почетку живели етнички Саси, али се временом досељава и локално становништво које се почиње бавити рударством, занатима, трговином и пружањем услуга. Како је саска заједница била ограничена и без додатног прилива временом се претопила у Србе, али је назив сас и саски остао за становнике и за та насеља. Њима су означавани рудари и руднички тргови.

Блиски Сасима, бар по религији, били су трговци који су долазили из Приморја, а које је домаће становништво звало Латинима. Краљ Милутин је у погледу трговине наставио тамо где је започео оснивач лозе Стефан Немања. Он је Дубровчанима издао више повеља и писама којима им је потврдио привилегије и сигурност. У том погледу је нарочито значајна повеља издата 1302. године у Врхлабу.

Поред Дубровчана у рудничким трговима су боравили и становници других приморских градова, као и појединих италијанских комуна, због чега они представљају мултикултуралну средину. У доба краља Милутина ова насеља су још увек била у зачетку, а недостатак извора не дозвољава њихово значајније сагледавање. Ипак, та насеља представљају чврсту основу и покретач за даљи урбани развој који ће уследити у наредним деценијама.

ИЗВОРИ

- Баришић и Ферјанчић 1986: Фрања Баришић и Божидар Ферјанчић (ур). *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. VI. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Данило 2008: Данило Други. *Животи краљева и архиепископа српских*. Службе. Београд: Просвета.
- Даничић 1866: Ђура Даничић (изд). *Животи краљева и архиепископа српских, написао Данило и други*. Загреб: у Светозара Галца у ком.
- Живковић, Петровић, Узелац 2013: Тибор Живковић, Владета Петровић, Александар Узелац. *Анонимни descriptio Europae Orientalis. Анонимов опис Источне Европе*. Београд: Историјски институт.

- Мишић, Суботин–Голубовић 2003: Синиша Мишић, Татјана Суботин – Голубовић, *Светостефанска хрисовула*. Београд: Историјски институт.
- Мошин, Ђирковић, Синдик 2011: Владимир Мошин, Сима Ђирковић, Душан Синдик (прир.). *Зборник средњовековних ћириличких њоваља и њисама Србије, Босне и Дубровника. Књига I (1186 – 1321)*. Београд: Историјски институт.
- Петровић 2014: Владета Петровић. „Две хрисовуле краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“. *Сџари српски архив*, књ. 13, 3–32.
- Убичини 1870: Абдолоним Убичини. „Уговори о савезу и пријатељству међу Карлом од Валоа и посланицима српског краља Уроша, потписан 27. марта 1308. у Абатији Ли код Мелина“. *Гласник Српској ученој друштва*, књ. X, 309–341.
- Ферјанчић 1959: Божидар Ферјанчић (обр). *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Чремошник 1932: Грегор Чремошник. *Канцеларијски и нојарски списи 1278–1301*. Београд: Српска краљевска академија.
- Korablev 1915: Vasilii Nikolaevich Korablev (ed). „Actes de Chilandar, deuxième partie. Actes slaves“. *Византијски временник*, т. XIX (приложение), 369–651.
- Theiner 1869: Augustino Theiner. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Romae: Typis Vaticanis.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1991: Димитрије Богдановић. *Историја сџаре српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Динић 1978: Михаило Динић. „Област краља Драгутина после Дежева“. *Српске земље у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 123–145.
- Динић 1978а: Михаило Динић. „Уз расправу `Област краља Драгутина после Дежева`“. *Српске земље у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 145–147.
- Динић 1978б: Михаило Динић. „Браничево у средњем веку“. *Српске земље у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 84–112.
- Динић 2003: Михаило Динић. „Градови у средњовековној српској држави“. *Из српске историје средњег века*. Београд: Equilibrium, 680–685.
- Ђекић 2001: Ђорђе Ђекић. *Законодавна делатност краља Милутина*. Рума: Српска књига.
- Јиречек 1959: Константин Јиречек. „Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку“. *Зборник Констанићина Јиречека I*, 205–303.
- Максимовић 1991: Љубомир Максимовић. „Котаниц Торник“. *Зборник радова Византолошкој инститиуцији*, бр. XXIX–XXX, 183–191.
- Максимовић 1995: Љубомир Максимовић. „Рецепција византијских државних институција и Стојан Новаковић“. *Стојан Новаковић – личности и дело*, научни скуп поводом 150–годишњице рођења (1842–1992). ур. В. Стојанчевић. Београд: Српска академија наука и уметности, 267–272.
- Максимовић 2007: Љубомир Максимовић. „Србија и идеје универзалног царства“. *Зборник радова Византолошкој инститиуцији*, бр. XLIV, 371–379.
- Микулчић 1996: Иван Микулчић, *Средновекови градови и њврднини во Македонија*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Книгоиздателство „Македонска цивилизација“.
- Острогорски 1996: Георгије Острогорски. *Историја Византије*. Београд: Просвета.

- Петровски 1999: Бобан Петровски. „Прилог кон прашањето на паѓањето на Штип под српска власт во првата деценија во XIV век“. *Годишен зборник на Филозофски факултет на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје*, книга 26 (52), 141–153.
- Петровски 2007: Бобан Петровски. „`Жоупа полож`ка“. *Годишен зборник на Филозофски факултет на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје*, книга 60, 321–332.
- Петровски 2009: Бобан Петровски. „Прашањето за постоење на средновековен град Полог“. *Valcanoslavica*, бр. 34–36, 69–88.
- Пириватрић 2015. Срѓан Пириватрић. „Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља“. *ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ, књига 1, Зборник у часи Мирјане Живоиновић*. ур. Бојан Миљковић и Дејан Џелебчић, Београд: Византолошки институт САНУ, 205–213.
- Поповић 2000: Марко Поповић. „Тврђаве у областима српско–византијског сукоба у XIV веку“. *Новоазарски зборник*, бр. 24, 7–29.
- Симић 1958: Василије Симић. „Рејонизација и карактеристике средновековне рударске делатности у области Копаоника“. *Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања*, 15, 357–381.
- Станковић 2012: Влада Станковић. *Краљ Милутиин*. Београд: Фреска.
- Томовић 2004: Гордана Томовић. „Ко је био деспот Горник из записа грамаatika Нестора“. *Зборник радова Византолошког института*, бр. XXI, 257–269.
- Томоски 1976: Томо Томоски. Средновековни градови во Полог. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, кн. 2 (28) 1976, 249–268.
- Томоски 1978: Томо Томоски. Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница, Лакавица. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје*, кн. 4 (30), 265–294.
- Ђирковић 1981: Сима Ђирковић (ур). *Историја српског народа*, Кн. прва: *Од најранијих времена до Маричке дивље*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић 1986: Сима Ђирковић. „Штип у XIV веку“. *Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Ајостиолски по повод 75-годишнината од животоот*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 25–37.
- Ђирковић 1991: Сима Ђирковић. „Биографија краља Милутина у Улијарској повељи“. *Архиепископ Данило II и негово доба*. ур. В. Ј. Ђурић. Београд: САНУ, 53–68.
- Узелац 2009: Александар Узелац. „`Кан` Ногај, краљ Милутин и српско–татарски сукоби крајем XIII века“. *Војно–историјски гласник*, бр. 1/2009, 9–31.
- Узелац 2015: Александар Узелац. *Под сенком њаса. Тајари и јужнословенске земље у другој половина XIII века*. Београд: Утопија.
- Шкриванић 1974: Гавро Шкриванић. *Путице у средновековној Србији*. Београд: Туристичка штампа.
- Ducellier 2008: Alain Ducellier. “Balkan powers: Albania, Serbia and Bulgaria (1200–1300)”. *The Cambridge History of Byzantine Empire c. 500–1492*, ed. Jonathan Shepard. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katić 2013: Tatjana Katić. “The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century”. *OTAM*.nr. 33, 113–138.
- Kazhdan 1991: *Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander P. Kazhdan. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Kravari 1989: Vassiliki Kravari. *Villes et villages Macédoine occidentale*. Paris: Éditions P. Lethielleux.

- Mavromatis 1978: Leonidas Mavromatis. *La foundation de l'empire serbe: La kralj Milutin*. Thessaloniki: Kentro Byzantinon Ereynon.
- Popović, Polloczek 2017: Mihailo St. Popović, Veronika Polloczek. „Digitising Patterns of Power (DPP): Applying Digital Tools in the Analysis of Political and Social Transformations in the Historical Region of Macedonia, 12th–14th Centuries”. *Medieval Worlds*, nr. 5, 170–194
- Živojinović 1996: Mirjana Živojinović. „La frontière serbo-byzantine dans les premières décennies du XIVe siècle”. Βυζαντιο και Σερβια κατα τον ΙΔ' αιώνα. Αθηνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 57–66.

Božidar V. ZARKOVIĆ

URBAN CIRCUMSTANCES IN CENTRAL AND SOUTHERN PARTS
OF SERBIA IN THE ERA OF THE KING MILUTIN

SUMMARY

The era of the reign of the King of Milutin represents an important turning point in the history of the medieval Serbia. It cannot be said he was the initiator of either economic or urban development, but it can be noticed in his era there was a considerable step in this direction. The King Milutin himself showed an enviable energy thanks to it he enlarged his state and introduced numerous changes. By annexation of the areas in the south, the part of Serbian state became a territory which inherited the urban culture being inherited from the antique and renewed during the Byzantine rule. By the adoption on Byzantine patterns of behaviour, the urban culture was being adopted as well.

The second important step toward the process of urbanization was the opening of mines and appearance of market places in their vicinity. In the era of the King Milutin in documents for the first time appears seven mining market places: Rudnik, Trepča, Rogozno, Gračanica (Janjevo), Novo Brdo, Lipnik and Trešnjica. Their characteristic was that they represented centres in which in initial period lived Saxons, but by the time local inhabitants will have been moved, which will be dealing with mining industry, craft, commerce and services provision. As the Saxon's community was restricted and without additional influx, by the time it will have been had assimilated into the Serbian one for those settlements as well.

Close to Saxons, at least as per religion, were merchants coming from the Coast, and which were called by domestic population Latins. The King Milutin had issued several charts and letters to citizens of Dubrovnik by which he confirmed privileges and security to them. In that sense, it is important the chart issued in 1302 in Vrhlab. Besides the citizens of Dubrovnik, citizens of other coast towns dwelled in mining market places including some Italian communes due to which they represented multicultural milieu. In the era of the King Milutin these settlements were in their infancy, and the lack of sources did not allow their significant consideration. Nevertheless, those settlements represent a solid fundament and initiator for further urban development which will follow in subsequent decades.

Key words: The King Milutin, urban development, economy, Serbia, mining market places.